

Edyta Widawska

Uniwersytet Śląski

Budżet obywatelski szkołą demokracji i uczestnictwa dla najmłodszych Studium przypadku

Participatory budgeting as a school of democracy and participation for children Case study

Są jakby dwa życia: jedno poważne, szanowne, drugie pobłażliwie tolerowane, mniej warte. Mówimy: przyszły człowiek, przyszły pracownik, przyszły obywatel. Że będą, że później zaczną naprawdę, że na serio dopiero w przyszłości.

Janusz Korczak (2012, s. 26)

ABSTRACT: The ongoing discussions about the place and significance of the youngest members of society – children, often focused on the issue of the possibility of their real participation in social life. This topic will be presented on the example of actions involving the participation of persons under 18 years old within participatory budgeting. Transfer of knowledge about the possibilities of real participation in community life and decision making on expenditure from the budget of the city/municipality and the development of skills of participatory action among the youngest residents is the basis of pro-citizenship attitudes. The basis of considerations taken is how we can put into practice of social life this model of child participation.

KEYWORDS: Children's participation, participatory budgeting, sense of agency, civic society, democracy.
Streszczenie: Toczące się dyskusje na temat miejsca i znaczenia najmłodszych członków społeczeństw – dzieci, często koncentrują się na zagadnieniu możliwości ich realnego uczestnictwa w życiu społecznym. Temat

ten zostanie przedstawiony na przykładzie działań włączających do uczestnictwa osoby poniżej 18 roku życia w ramach budżetu obywatelskiego. Przekazywanie wiedzy o możliwościach realnego udziału w życiu społeczności i współdecydowania o wydatkach z budżetu miasta/gminy oraz kształtowanie umiejętności podejmowania działań partycypacyjnych wśród najmłodszych mieszkańców stanowi podstawę kształtowania postaw proobywatelskich. W jaki sposób można wprowadzać do praktyki życia społecznego ten model uczestnictwa dzieci stanowi podstawę podjętych rozważań.

SŁOWA KLUCZOWE: Uczestnictwo dzieci, budżet obywatelski, poczucie sprawstwa, społeczeństwo obywatelskie, demokracja.

Wprowadzenie

Toczące się dyskusje na temat miejsca i znaczenia najmłodszych członków społeczeństw – dzieci, często koncentrują się na zagadnieniu możliwości ich realnego uczestnictwa w życiu społecznym (Jans 2004; Lockyer 2008). Definicja „dziecka” zawarta w Konwencji o prawach dziecka (*Convention on the Rights of the Child*) przyjętej na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych 20 listopada 1989 roku (dokument ten zaczął obowiązywać 2 września 2000 roku z chwilą ratyfikowania przez 20. państwo, Polska ratyfikowała go 7 czerwca 1991 roku) wskazuje, iż jest to każda istota ludzka w wieku poniżej 18 lat (Konwencja 1991) i to tej grupy osób będzie odnosił się niniejszy artykuł. Podjęte rozważania koncentrują się na problematyce uczestnictwa osób najmłodszych w procesach decyzyjnych, które są podejmowane na szczeblu samorządowym, a dotyczą wydatkowania części funduszy z miejskich/gminnych budżetów.

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja „dobrej praktyki” w zakresie aktywnego włączania dzieci i młodzieży do uczestniczenia w życiu społecznym na przykładzie realizowanym w środowisku życia autorki i z jej udziałem. Przedstawione studium przypadku stanowi próbę wskazania możliwości aplikacji założeń przyjętych przez badaczy partycypacji dzieci i młodzieży na gruncie budżetu obywatelskiego. Artykuł poświęcony jest odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób w praktyce możemy faktycznie włączać najmłodszych obywateli do czynnego uczestnictwa w życiu społecznym?

W ramach procesu zwiększania partycypacji społecznej wprowadzono w naszym kraju nową formułę udziału mieszkańców we współdecydowaniu o swoim najbliższym otoczeniu. Partycypacja jest tu rozumiana jako proces redystrybucji władzy i „włączenia do jej kontrolowania, opiniowania, sprawowania osób jej podlegających, a gotowych do zaangażowania się na rzecz uspołecznienia władzy. Partycypacja jako delegowanie władzy na podwładnych ma na celu dopuszczenie ich do procesów planowania i podejmowania

kluczowych dla podwładnych (członków danej społeczności, narodu, instytucji itp.) decyzji, rozpoznawania (diagnozowania) ich najważniejszych potrzeb, oczekiwań i interesów, opiniowania, kontrolowania stopnia oraz zakresu ich zaspokajania i realizacji przez sprawujących władzę oraz egzekwowania od niej pożądanej jakości” (Śliwerski 2015, s. 20). Proces ten może przebiegać na różnym poziomie zaawansowania, a jego faktyczna realizacja odbywa się poprzez: partnerstwo, delegowanie zadań oraz kontrolę obywatelską. Elementy te stanowią o uspołecznieniu władzy (Arnstein 2012). Inspiracją do wprowadzania tego rodzaju działań, odnoszących się do dysponowania środkami budżetowymi na poziomie samorządowym, był projekt, który powstał i został skutecznie zrealizowany w jednym z miast w południowej Brazylii, w Porto Alegre (Baiocchi 1999; Novy, Leubolt 2005). W 1989 roku z inicjatywy mieszkańców wprowadzono tam system dający możliwość realnego udziału osób najbardziej zainteresowanych (obywateli) w procesie decyzyjnym, dotyczącym wydatkowania publicznych pieniędzy. Idea społecznej partycypacji w ramach ustalania wydatków budżetowych wyrosła z oddolnej energii członków i członkiń społeczności lokalnej. Indywidualny pomysł obywatela jest punktem wyjścia do dalszych działań i ustalania zakresu, sposobu oraz czasu realizacji zadań finansowanych ze „wspólnej kasy”. Na rzecz danego pomysłu tworzą się koalicje, grupy interesów współpracujące ze sobą na równych prawach, a wynikiem ich działań jest rozstrzygnięcie akceptowane przez wszystkich uczestników procesu. System ten daje niewątpliwie uczestnikom poczucie sprawstwa i jednocześnie odpowiedzialności za podjętą decyzję (Archer 2013; Bogunia-Borowska 2015). By stać się uczestnikiem/uczestniczką (współuczestnikiem/współuczestniczką) tworzenia rzeczywistości społecznej, w której się funkcjonuje, wystarczy jedynie chęć i gotowość do aktywności w tym obszarze. Nie ma tutaj znaczenia poziom wykształcenia, wiek, płeć, stopień sprawności, posiadane kwalifikacje czy kompetencje, liczy się jedynie to, że jest się członkiem danej społeczności – jest to wystarczający mandat. W tym systemie partycypacji społecznej nacisk położony jest na aktywność jednostki, na jej wewnętrzne zasoby i możliwość ich wykorzystania dla wspólnego dobra (Wampler 2007). Tworzenie budżetu partycypacyjnego, wprowadzone w ramach swego eksperymentu w Porto Alegre, przyniosło efekty, które zachęciły inne miasta na świecie do zastosowania na swoim gruncie tych procedur podejmowania obywatelskich decyzji (Cabannes 2004; Widawska 2009). Obecnie szacuje się, iż na świecie funkcjonuje ponad 2000 budżetów partycypacyjnych, przy czym dane te różnią się w zależności od sposobu definiowania samego procesu (Sintomer i in. 2013).

Partycypacja dzieci w praktyce działań społecznych

Tworzenie modelu budżetu partycypacyjnego i jego popularyzacja wiąże się z nurtem dotyczącym faktycznej realizacji praw i wolności jednostki oraz z procesem włączania grup i osób wykluczonych, lub narażonych na wykluczenie społeczne, do działań, które są związane z ich codziennym funkcjonowaniem (Freeman 2007). „Wyzwanie, przed którym staje każdy obrońca demokracji i praw człowieka, polega na tym, jak przywrócić milionom ludzi uznanych dziś za »bezużytecznych« poczucie uczestnictwa, godności i szacunku dla samych siebie” (Osiatyński 2011, s. 158). Wyzwanie to dotyczy również podejmowania działań w stosunku do ponad dwóch miliardów dzieci żyjących na świecie, które między innymi ze względu na typ społecznego dyskursu dotyczącego dziecka i dzieciństwa są narażone na proces ekskluzji (Jans 2004; Aries 2010, Jarosz 2013; Milne 2015). „Wielu animatorów demokratyzacji życia społecznego oraz procesów inkluzji społecznej podkreśla, iż to właśnie dzieci pozostają współcześnie ostatnią tak rozległą grupą społeczną, którą dotyka wykluczenie. Sytuacja wydaje się szczególnie widoczna w polskiej rzeczywistości, w której stosunkowo silnie zaznaczają się tradycyjne ideologie wychowania, konserwatywne postawy wobec pozycji dziecka i jego praw. Orientacja »dzieci i ryby głosu nie mają« stale zdaje się silnie przenikać do środowiska życia dzieci, rzutuje na ich rozwój i edukację – rodzinę, szkołę i inne instytucje, ale też życie społeczne jako takie. Tymczasem to, co przede wszystkim »słychać« w aktualnej międzynarodowej dyskusji na temat ochrony dzieci i wspierania ich rozwoju, to promowanie i urzeczywistnianie społecznego uczestnictwa dzieci (*child participation*)” (Jarosz 2012, s. 180).

Roger A. Hart, jeden z czołowych badaczy i propagatorów partycypacji dzieci, definiuje ten proces jako możliwość faktycznego udziału w podejmowaniu decyzji, które mają wpływ na życie jednostek (dzieci, osób dorosłych) i życie wspólnoty, w której wszystkie te podmioty funkcjonują. Uczestnictwo jest zatem prawem każdego obywatela, w tym również dziecka, i stanowi standard realizacji demokratycznego sposobu sprawowania władzy (Hart 1992, s. 5). Znaczenie partycypacji dzieci i młodzieży w odniesieniu do zagadnienia obywatelskości i prawa do bycia wysłuchanym jest współcześnie analizowane między innymi na gruncie dociekań nauk społecznych oraz prawnych (Cockburn 2013; Lansdown 2011; Stern 2006) i odnosi się do głównej zasady, na której opiera się swoista filozofia relacji społecznych, jaką jest poszanowanie podmiotowości wszystkich jej członków.

Takie rozumienie partycypacji dzieci jest tożsame z omówionym wcześniej podejściem do procesu partycypacji społecznej dotyczącym wszystkich członków społeczności bez względu na wiek (Śliwerski 2015; Arnstein 2012). Jednakże w odniesieniu do dzieci ma ono swoje specyficzne wymiary. Jednym z nich jest podjęta wcześniej kwestia inkluzji społecznej. Jak wskazuje Ewa Jarosz „»uczestnictwo« dla dzieci świata Zachodu oznacza możliwość realizowania głębokiego sensu »obywatelskości« oraz inkluzję społeczną poprzez aktywne uczestnictwo w podejmowaniu decyzji w swym najbliższym otoczeniu, ale też na poziomie społecznym (społeczności lokalnej, społeczeństwa)” (Jarosz 2012, s. 184).

Odrębnym zagadnieniem jest faktyczny sposób realizacji procesu uczestnictwa dzieci i młodzieży. W doświadczeniu społecznym dominuje przekonanie, iż partycypacja osób najmłodszych sprowadza się, czy też ma się sprowadzać, do konsultowania z nimi pewnych, wybranych przez dorosłych obszarów ich życia, a ostateczną decyzję w przedmiotowych kwestiach podejmują decydenci systemu (osoby dorosłe). Z tą dorosłocentryczną (*adult-centric*) wizją, by posłużyć się sformułowaniem Marca Jansa, realizacji idei społecznego uczestnictwa młodych, zmierzył się R.A. Hart opracowując model nazywany drabiną partycypacji.

Tabela 1. Drabina partycypacji – model uczestnictwa dzieci i młodzieży Rogera A. Harta

Stopnie uczestnictwa dzieci i młodzieży	Współpraca zainicjowana przez dzieci i młodzież	Dzieci i młodzież są inicjatorami działań, które są realizowane wspólnie z osobami dorosłymi.
	Inicjatywa dzieci i młodzieży	Dzieci i młodzież są inicjatorami i realizatorami działań.
	Współpraca zainicjowana przez osoby dorosłe	Osoby dorosłe są inicjatorami działań, które są realizowane wspólnie z dziećmi i młodzieżą.
	Konsultowanie i informowanie	Plany osób dorosłych są konsultowane z dziećmi i młodzieżą.
	Przydzielanie zadań i informowanie	Osoby dorosłe informują o planach, w których mogą uczestniczyć dzieci i młodzież.
	Tokenizm	Fasadowe włączenie dzieci i młodzieży do gremiów decyzyjnych, w których faktycznie rozstrzygają dorośli.
Brak uczestnictwa/ uczestnictwo pozorne	Dekoracja	Dzieci i młodzież włączone do realizacji planów osób dorosłych bez prawa głosu.
	Manipulacja	Plany osób dorosłych prezentowane, jako plany dzieci i młodzieży.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Hart 1992.

W modelu opracowanym na podstawie znanej metafory drabiny partycypacji autorstwa Sherry R. Arnstein przedstawione są poszczególne szczeble zaangażowania dzieci i młodzieży w społeczne procesy decyzyjne. Na trzech pierwszych poziomach/stopniach mamy do czynienia z brakiem uczestnictwa czy też z uczestnictwem pozornym. R.A. Hart (1992) wymienia tu obszary:

- manipulacji (*manipulation*) – odnoszącej się do sytuacji, w której osoby dorosłe wywierają wpływ na dzieci i młodzież, w taki sposób, aby podejmowały one, nie zdając sobie z tego sprawy, działania zaspokajające potrzeby manipulatora;
- dekoracji (*decoration*) – stanowiącej stopień drugi drabiny partycypacji, w zakresie pozornego uczestnictwa, a dotyczy to zdarzeń, w których dzieci i młodzież aktywnie biorą udział w projektach zainicjowanych przez dorosłych jednakże bez „świadomej” zgody, kluczem jest tu brak wiedzy na temat celu podejmowanych działań oraz brak możliwości faktycznego wpływu na przebieg wydarzeń;
- tokenizmu (*tokenism*) – polegającego na włączeniu do gremiów decyzyjnych pojedynczych przedstawicieli spośród dzieci i młodzieży w celu pokazania, że są oni traktowani jako partnerzy w dialogu społecznym; jest to jednak działanie mające charakter pozorny, a młodzi uczestnicy nie mają faktycznego wpływu na proces podejmowania decyzji.

Kolejne stopnie drabiny partycypacji odnoszą się do uczestnictwa właściwego i obejmują:

- przydzielanie zadań i informowanie (*assigned but informed*) – można nazwać ten typ uczestnictwa „świadomą zgodą”, gdyż opiera się ona na poinformowaniu młodych o istocie działania, jego celu i intencji, w której jest ono realizowane oraz wiedzy dzieci i młodzieży na temat tego kto podjął decyzję, związaną z zaangażowaniem ich w tego typu aktywność oraz jakie jest dla tego uzasadnienie, młodzi odgrywają również znaczącą rolę w całym procesie i mogą podjąć w pełni autonomiczną decyzję o udziale;
- konsultowanie i informowanie (*consulted and informed*) – kolejny szczebel drabiny partycypacji odnosi się do sytuacji, w której dzieci oraz młodzież są informowani o tematyce i zakresie podejmowanych aktywności, a ich udział jest związany z konsultowaniem sposobu realizacji danego przedsięwzięcia; uwagi i sugestie młodych są analizowane, a wyniki procesu konsultacji są podane do publicznej wiadomości, ze wskazaniem uwzględnionych oraz nieuwzględnionych propozycji zmian;
- współpraca zainicjowana przez osoby dorosłe (*adult-initiated shared decisions with children*) – na tym poziomie uczestnictwa mamy do czynienia

z inicjatywą dorosłych, w której przebieg oraz sposób realizacji włączone są od samego początku osoby młode, na każdym etapie planowania danej aktywności są one na równej pozycji z inicjatorami i mają realną możliwość podejmowania wiążących rozstrzygnięć w kwestiach kluczowych dla całości projektu, ich opinie są brane pod uwagę i mają znaczenie dla końcowych decyzji;

- inicjatywa dzieci i młodzieży (*child-initiated and directed*) – jakościowa zmiana dotycząca podmiotu inicjującego dany projekt następuje na siódmym szczeblu drabiny partycypacji; młodzi stanowią tu grupę pomysłodawców i realizatorów określonej aktywności, dzieci i młodzież uczą się od siebie nawzajem w jaki sposób przejść efektywnie przez poszczególne etapy działań, a dorośli, co może stanowić pewną trudność, nie pełnią w tych projektach roli wiodącej, a jedynie wspierającą;
- współpraca zainicjowana przez dzieci i młodzież (*child-initiated, shared decisions with adults*) – ten najwyższy szczebel na drabinie rozwoju idei uczestnictwa młodych, niezwykle rzadko spotykany w przestrzeni życia społecznego jak wskazuje R.A. Hart (1992, s. 14), jest swoistym odwróceniem poziomu szóstego; w przypadku tego typu aktywności inicjatorami projektu są dzieci i młodzież, to oni określają tematykę i zakres podjętych działań edukując się wzajemnie (*peer to peer education*), osoby dorosłe są natomiast zapraszane do współpracy i wspólnego realizowania wypracowanych na drodze kooperacji rozwiązań.

Omówiony powyżej schemat partycypacji dzieci i młodzieży jest jedną z wielu koncepcji opisujących to niezwykle aktualne zagadnienie. Inne modele odnoszące się do tej kwestii (Fajerman, Treseder 1997; Shier 2001; Wong i in. 2010) również akcentują znaczenie faktycznego uczestnictwa młodych. Ustanowienie i wdrażanie procesów dzielenia się władzą oraz wspólnego podejmowania decyzji przez osoby dorosłe i dzieci, na drodze uznania i docenienia wkładu indywidualnego oraz zbiorowego tych ostatnich w życie społeczne, jest głównym celem rozwoju idei partycypacji młodych.

Założenia metodologiczne i procedura badania

Jednym z miejsc, w których podjęto realizację działań mających na celu zwiększanie udziału mieszkańców, w tym również dzieci i młodzieży, w podejmowaniu decyzji kluczowych dla ich codziennego funkcjonowania jest Częstochowa, miasto na prawach powiatu liczące ok. 230 tys. mieszkańców, z czego ok. 16% stanowią osoby, które nie ukończyły 18. roku życia. W 2013 roku rozpoczęto tu realizację procesu, którego celem było wdrożenie procedur pozwalających

jących na wprowadzenie zasad konsultacji społecznych w ramach budżetu partycypacyjnego w kolejnym roku kalendarzowym (i latach następnych)¹. W celu odpowiedzi na główny problem badawczy związany z problematyką faktycznego włączenia najmłodszych obywateli do czynnego uczestnictwa w życiu społecznym zastosowałam studium przypadku. Metoda ta pozwala na analizę zjawiska opierając się na łatwym do wyspecyfikowania przypadku (Stake 2009), którym w niniejszym artykule jest realizowany w Częstochowie budżet obywatelski będący swoistą kwintesencją procesu zwiększania uczestnictwa mieszkańców i mieszanek danej społeczności w podejmowaniu decyzji dotyczących ważnych dla nich zagadnień.

Na podstawie określonego terenu i obszaru badań oraz odnosząc się do głównego problemu badawczego sformułowałam następujące pytania badawcze: Czy, a jeśli tak, to w jaki sposób dzieci i młodzież włączani są do czynnego uczestnictwa w budżecie obywatelskim? Jakie formy przyjmuje uczestnictwo młodych w tym procesie? W jaki sposób stymulowana jest aktywność dzieci i młodzieży w ramach partycypacji w budżecie obywatelskim?

Celem prowadzonej analizy jest próba opisu faktycznego uczestnictwa dzieci i młodzieży w przestrzeni społeczności lokalnej oraz znalezienia kryteriów kluczowych dla zrozumienia i wyjaśnienia (Juszczyk 2013) problemów związanych z realizacją prawa dziecka do bycia wysłuchanym. Badania mają charakter pilotażowy i mogą stać się przyczynkiem do dalszych pogłębionych studiów poświęconych partycypacji młodych czy to w odniesieniu do realizacji budżetu obywatelskiego w innych miastach, czy też z uwzględnieniem innych obszarów życia społecznego (np. rodzina, środki masowego przekazu). W niniejszym artykule analizy ograniczyłam do kwestii zarysowanych w pytaniach badawczych. Zostaną one omówione w odniesieniu do modelu szczebli drabiny partycypacji, związanym z faktycznym uczestnictwem młodych, które to poziomy ujawniły się w trakcie badań eksploracyjnych z zastosowaniem procedury badań mieszanych (Creswell 2013). Płaszczyzny te odnoszą się do stopnia zaangażowania dzieci i młodzieży w proces partycypacji R.A. Harta i dotyczą: przydzielania zadań i informowania, konsultowania i informowania, współpracy zainicjowanej przez dorosłych, inicjatywy dzieci i młodzieży, współpracy zainicjowanej przez dzieci.

¹ Inicjatorką, animatorką i realizatorką tego procesu, z poziomu działań oddolnych, była autorka niniejszego artykułu, założycielka Polskiego Instytutu Mediacji i Integracji Społecznej, stowarzyszenia, które działa m.in. na rzecz wzmocnienia partycypacji społecznej i z poziomu instytucjonalnego było partnerem Urzędu Miasta w procesie wdrażania budżetu partycypacyjnego w Częstochowie.

Przydzielanie zadań i informowanie – czego Jaś się nie nauczył...

Szeroko rozumiana kampania informacyjna, której celem było przekazanie wiedzy na temat praw dziecka (w tym praw osobistych i politycznych) i znaczenia ich pełnej realizacji dla efektywnego funkcjonowania osób młodych w społeczeństwie, była prowadzona w trakcie wdrażania procedur związanych z budżetem obywatelskim. Aktywności te były skierowane zarówno do dorosłych mieszkańców, jaki i do dzieci. Dla tej drugiej grupy przygotowano działania celowane, których rezultatem było upowszechnienie wiedzy na temat możliwości aktywnego udziału w budżecie obywatelskim mieszkańców poniżej 18. roku życia. Były one realizowane przez organizację pozarządową (Polski Instytut Mediacji i Integracji) oraz przez Urząd Miasta (Wydział Polityki Społecznej, Referat Partycypacji i Konsultacji Społecznych). Ważnym elementem w podejmowanych, często wspólnie i we współpracy z osobami młodymi, działaniach było tworzenie planu i strategii edukacji publicznej.

Biorąc pod uwagę analizowaną w artykule kwestię uczestnictwa dzieci i młodzieży niezwykle istotne jawi się zastosowanie w trakcie przygotowywania poszczególnych akcji informacyjnych wstępnej diagnozy potrzeb. Diagnoza była prowadzona wśród samych zainteresowanych – młodych mieszkańców miasta – i na podstawie uzyskanych wyników planowano kolejne kroki. I tak w latach 2013–2016 zrealizowano w Częstochowie m.in. następujące działania, których adresatami były osoby poniżej 18. roku życia²:

- konkurs dla uczniów częstochowskich szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych na film promujący głosowanie na zadania w ramach budżetu obywatelskiego (nagrodzone prace można zobaczyć na stronie http://pimis.pl/projekty/jasne_ze_razem/art,25,konkurs-na-najlepszy-filmik-promujacy-udzial-w-glosowaniu-na-wnioski-do-czestochowskiego-budzetu-obywatelskiego-prezentacja-prac-konkursowych);
- konkurs plastyczny „BO mogę zmieniać świat” dla uczniów szkół podstawowych z terenu Częstochowy i podopiecznych częstochowskich placówek opiekuńczo-wychowawczych poświęcony budżetowi obywatelskiemu zakończony wystawą prac konkursowych (informacje o osobach nagrodzonych <http://konsultacje.czestochowa.pl/?p=9043>);

² Większość opisanych działań została zrealizowana przez Polski Instytut Mediacji i Integracji Społecznej dzięki współfinansowaniu ze środków Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich.

Il. 1. Happening dotyczący budżetu obywatelskiego „Zróbmy sobie miasto”

Źródło: archiwum własne.

- zajęcia dotyczące partycypacji społecznej i budżetu obywatelskiego realizowane w szkołach ponadgimnazjalnych na podstawie opracowanych scenariuszy zajęć i broszury informacyjnej „Częstochowski budżet obywatelski dla młodych” (Widawska i in. 2015);
- spotkania informacyjne w Radach Dzielnic, w których uczestniczyły również osoby młode;
- telefoniczny punkt konsultacyjno-doradczy i stacjonarne punkty konsultacyjno-doradcze, z których korzystały również osoby młode;
- happening „Zróbmy sobie miasto”, w którym w roli wolontariuszy oraz uczestników brały udział dzieci i młodzież.

Podjęte działania miały na celu z jednej strony upowszechnienie wiedzy na temat możliwości uczestniczenia w podejmowaniu decyzji dotyczących wydatkowania publicznych pieniędzy, z drugiej wskazywanie na nową przestrzeń partycypacyjną dla młodych.

W roku 2017 z inicjatywy Urzędu Miasta prowadzone są dalsze działania informacyjne skierowane do osób młodych. W szkołach gimnazjalnych, dla uczniów klas pierwszych, realizowane są zajęcia poświęcone problematyce partycypacji społecznej. Uczestnicy mają okazję pogłębić swoją wiedzę na te-

mat samorządu terytorialnego i, jak możemy przeczytać na stronie internetowej Referatu Partycypacji i Konsultacji Społecznych, który zajmuje się realizacją częstochowskiego budżetu obywatelskiego, dowiedzieć się „jakimi rządzić się zasadami i co można zrobić, żeby w naszej społeczności lokalnej żyło się nam jak najlepiej. W Urzędzie Miasta Częstochowy została przygotowana planszowa gra strategiczna dla młodzieży. Podczas rozgrywki uczniowie samodzielnie, w nietypowy sposób, mogą dowiedzieć się jak aktywnie wpływać na jakość życia w społeczności lokalnej. Podczas 2-godzinnych warsztatów młodzi ludzie dyskutują, spierają się i szukają kompromisów. Opracowana gra należy do tzw. „*serious games*” czyli gier, które pomagają rozwiązywać konkretne problemy lub docierać do ludzi z pewnym ukierunkowanym przekazem. Podczas rozgrywki młodzi ludzie wcielają się w różne role i dzięki temu mają możliwość sprawdzenia się w nowych dla nich sytuacjach. Doskonają również swoje umiejętności w dyskusji t.j.: formułowanie argumentów, umiejętne słuchanie innych, szukanie kompromisów. Uczestnicząc w grze młodzi ludzie mogą doświadczyć tego, że najlepszą odpowiedzią na pojawiające się podczas pracy w grupie problemy jest współpraca, empatia i jednakowa troska o wszystkich uczestników gry. Po zakończeniu 30 minutowej rozgrywki uczniowie sami formułują zasady harmonijnego życia w społeczności lokalnej. Dowiadują się również, na czym polega budżet obywatelski, i że dzięki niemu sami mogą zadbać o swoje potrzeby, w najbliższym otoczeniu, w szkole, dzielnicy i mieście. Równość to równy dostęp wszystkich mieszkańców miasta do jego zasobów – udział w warsztatach sprawia, że młodzi ludzie zdobywają wiedzę jak samodzielnie, w aktywny sposób, włączyć się w życie społeczności lokalnej” (Wygrajmy 2017). Tak opisują grę osoby ją realizujące.

Konsultując na etapie przygotowania gry dydaktycznej projekt edukacyjny „Wygrajmy sobie miasto” i współpracując przy realizacji kolejnych edycji budżetu obywatelskiego w Częstochowie, podjęłam się przeprowadzenia badań pilotażowych, będących uzupełnieniem studium przypadku. Ich celem było sprawdzenie efektywności podejmowanych działań informacyjno-edukacyjnych. Zostały one przeprowadzone w lutym i marcu 2017 roku i miały dwuetapowy przebieg. Opracowany kwestionariusz ankiety był wypełniany przez uczniów oraz uczennice przed i po zakończonych zajęciach warsztatowych opisanych powyżej. Ten swoisty eksperyment pedagogiczny został przeprowadzony w sześciu częstochowskich szkołach gimnazjalnych (sam projekt oraz badania mają być kontynuowane), a udział w nim wzięło łącznie 112 osób (52 chłopców, 60 dziewcząt). Ci młodzi ludzie w wieku 13–14 lat, pracując w 4–5-osobowych zespołach, stanęli przed zadaniem, które było symulacją podziału środków budżetowych.

W badaniach prowadzonych wśród uczestników i uczestniczek gry zwróciłam uwagę na kilka aspektów związanych z wiedzą i umiejętnościami mającymi związek z procesem partycypacji. Wśród nich były m.in.: chęć udziału w dyskusji, wiedza na temat budżetu obywatelskiego, wiedza na temat możliwości uczestniczenia w życiu miasta oraz poczucie bycia częścią społeczności lokalnej. Badani mieli za zadanie wyrażenie na pięciostopniowej skali od -2 do 2 swoich opinii w przedmiotowych kwestiach, przy czym -2 oznaczało opinię negatywną, a 2 opinię pozytywną.

Tabela 2. Średnia wyników przed i po uczestnictwie w grze wraz z różnicą wskazań, N = 112

Wskaźniki	Pomiar „przed”	Pomiar „po”	Różnica
Niechętnie biorę udział w dyskusji versus Chętnie biorę udział w dyskusji	0,7	1,3	0,6
Nie wiem, czym jest budżet obywatelski versus Wiem, czym jest budżet obywatelski	-0,1	1,5	1,6
Nie wiem, w jaki sposób mogę uczestniczyć w życiu mojego miasta versus Wiem, w jaki sposób mogę uczestniczyć w życiu mojego miasta	0,2	1,3	1,1
Nie czuję się częścią społeczności lokalnej versus Czuję się częścią społeczności lokalnej	0,5	1	0,5

Źródło: badania własne.

Analizując dane uzyskane w badaniach w odpowiedziach uczniów widzimy deklarowany wzrost kompetencji w zakresach ważnych dla czynnego udziału w procesie partycypacji społecznej. Najwyższy wskaźnik dotyczy wiedzy na temat budżetu obywatelskiego (od -0,1 przed zajęciami do 1,5 po zajęciach, różnica 1,6). Udział w grze oraz prowadzony na jej podstawie ominiwykład związany z możliwością udziału w działaniach budżetowych zaowocował poszerzeniem wiedzy uczestników zajęć. Może mieć to znaczenie dla ich realnego włączenia się w proces budżetu obywatelskiego, bądź też świadomego nieuczestnictwa w tym zakresie. Istotną bowiem dla partycypacji zmienną jest jej niewymuszony charakter (Hart 1992).

Kolejnym obszarem, na który zwróciłam uwagę, jest poczucie wspólnoty. Młodzi uczestnicy gry pytani o ten aspekt swojego funkcjonowania przed przystąpieniem do gry określali go na poziomie 0,5, czyli na poziomie dodatnim niskim. Zachęcenie w trakcie symulacji do spojrzenia na rzeczywistość przez pryzmat bycia częścią większej całości wpłynęło na zwiększenie poczucia iden-

tyfikacji ze społecznością lokalną (wzrost wskazań z 0,5 do 1). Element ten jest ważny z punktu widzenia działań ukierunkowanych na współpracę, której efektem jest (może być) osiąganie ważnych dla wspólnoty celów (Ziółkowski 2015).

Co wynika z tego poczucia identyfikacji ze wspólnotą dla codziennego życia osób młodych i w jaki sposób mogą oni brać czynny udział w tym, co dzieje się wokół nich? Podanie konkretnych przykładów oraz wskazanie przestrzeni do aktywności wspólnotowej również znalazło swoje odzwierciedlenie w przeprowadzonej z uczniami w trakcie zajęć warsztatowych grze dydaktycznej. W swoich wypowiedziach po zakończeniu zajęć uczennice i uczniowie deklarują, że wiedzą, w jaki sposób mogą uczestniczyć w życiu swojego miasta (zmiana z 0,2 przed udziałem w grze do 1,3 po realizacji gry, różnica 1,1). Pozostaje pytanie: na ile deklaracje te przełożą się w przyszłości na realne działania uczniów w tym obszarze i podejmowanie aktywności w duchu obywatelskości, rozumianej jako uczestnictwo (Jans 2004, s. 38–40). Jednakże już sam udział w zajęciach, wzrost poziomu wiedzy w zakresie partycypacji oraz przećwiczenie zadań, w których mogą brać czynny udział może być pierwszym krokiem na drodze do podejmowania skutecznych działań społecznych.

Ostatnią analizowaną zmienną jest chęć udziału w dyskusji. Proces partycypacji społecznej ma charakter konsultacyjny, a co za tym idzie wymaga umiejętności poszukiwania argumentów, negocjowania stanowisk, dochodzenia do porozumienia. Podczas prowadzonych w trakcie gry dydaktycznej rozmów uczniowie wymieniali się opiniami, mówili o swoich potrzebach, analizowali stanowisko swoje oraz współuczestników gry. Proces rozwiązywania pojawiających się konfliktów przebiegał bardzo dynamicznie, a przyjmowane strategie negocjacyjne były różne, ze zdecydowaną dominacją strategii problemowej. Z wypowiedzi uczniów tworzy się obraz osób, które nie tylko wiedzą czego chcą, ale również potrafią spojrzeć szerzej na problem i poszukiwać nowych rozwiązań. Ich komentarze wskazują na koncyliacyjne i nastawione na rozwiązanie podejście do omawianych zagadnień: „dobrze, składam się na karmę dla psa pod warunkiem, że będę mogła go nazwać”, „zrezygnowaliśmy z potrzeb indywidualnych, bo uznaliśmy że ważniejsze są potrzeby nas wszystkich”, „kupiliśmy karmę psu, bo jesteśmy za niego odpowiedzialni”, „gdybyśmy się nie dogadali to nic byśmy nie mieli”. Uczniowie mówili również o tym, że nie wiedzieli, że potrafią dyskutować nie kłócąc się ze sobą. Dyskusja w ich ocenie nabrała wartości, co zwrótnie przełożyło się na wzrost chęci udziału w niej (od 0,7 przed zajęciami do 1,3 po zajęciach, różnica 0,6).

Badania miały pilotażowy charakter i będą kontynuowane. To, co jednak nasuwa się po ich wstępnej analizie, to przede wszystkim zmiany, jakie nastąpiły w opiniach uczniów. Sposób postrzegania siebie jako osoby będącej czę-

ścią większej, istotnej całości, z którą się identyfikują, umiejętność współpracy z innymi oraz wiedza, którą posiadają, składają się na subiektywną ocenę jakości życia. Mamy tu do czynienia z poczuciem realnej możliwości rozwoju oraz celowej aktywności, która jest powiązana z uznawanymi przez daną społeczność wartościami (Wysocka 2013). Danie młodym ludziom możliwości realizacji swoich potrzeb i wypowiadania się w sprawach ich dotyczących jest jednym z elementów konstytuujących ich dobrostan.

Konsultowanie i informowanie – dzieci i ryby mają głos

Budżet partycypacyjny (zwany również budżetem obywatelskim) jest jedną z form konsultacji społecznych prowadzonych w sprawie przeznaczenia określonej części wydatków budżetu miasta na wskazane bezpośrednio przez mieszkańców zadania, mieszczące się w zakresie kompetencyjnym gminy. Całość procesu opracowywania założeń, zasad i sposobu funkcjonowania budżetu obywatelskiego została przeprowadzona w Częstochowie na podstawie konsultacyjnego modelu pracy środowiskowej. Mieszkańcy i mieszkanki, bez względu na wiek, w trakcie zaplanowanych kilkietapowo działań mogli aktywnie uczestniczyć w wypracowywaniu projektu uchwały regulującej sposób i tryb realizacji części wydatków budżetu miasta, wydzielonej bezpośrednio do ich dyspozycji (Widawska, Wieczorek 2014; Widawska i in. 2015). Prace konsultacyjne zostały uwieńczone sukcesem i od 2014 roku mieszkańcy mogą brać czynny oraz bezpośredni udział w decydowaniu o podziale środków w ramach budżetu obywatelskiego. W roku 2016 zakończyła się trzecia edycja konsultacji społecznych. W kolejnych latach realizacji budżetu obywatelskiego kwoty przeznaczone na ten cel wyniosły: rok 2014 – 5.738.869 zł, rok 2015 – 6.661.679 zł, rok 2016 – 6.661.679 zł (zgodnie z uchwałą środki te stanowią 1,1% dochodów własnych budżetu miasta i w kolejnym roku nie mogą być niższe niż kwota przeznaczona na ten cel w roku poprzednim). W 2017 r. budżet obywatelski w Częstochowie to kwota 8 mln 735 tys. 830 zł. Wzrost nakładów finansowych na ten cel może wskazywać na rosnące znaczenie konsultacji społecznych. Czy jesteśmy jednakże gotowi, by w ten proces włączać najmłodszych?

Rozpatrując problematykę uczestnictwa dzieci i młodzieży w procesach decyzyjnych na poziomie samorządowym warto zwrócić uwagę na zakres uprawnień im przysługujących w ramach częstochowskiego budżetu obywatelskiego. W odniesieniu do tego zagadnienia kluczowym punktem opracowywanej, w ramach konsultacji społecznych w 2013 roku, strategii partycypacji budżetowej było wskazanie osób, które mogą być aktywnymi uczestnikami procesu, zarówno na etapie zgłaszania propozycji zadań do realizacji, jak i na

etapie udzielania poparcia dla poszczególnych propozycji w trakcie głosowania. Kontrowersje pojawiły się, gdy dyskusja dotyczyła wieku osób mogących złożyć propozycje zadań do budżetu obywatelskiego. W przywołanej wcześniej Konwencji o prawach dziecka w artykule 12 czytamy: „Państwa-Strony zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należytą wagą, stosownie do wieku oraz dojrzałość dziecka” (Konwencja 1991). Wskazuje się tu wprost na prawo do wyrażania poglądów w sprawach dotyczących dziecka. Jedną z takich przestrzeni jest m.in. funkcjonowanie w społecznej wspólnocie mieszkańców i mieszkańek danej miejscowości (Parkes 2013). Jednakże „wiele czynników, takich jak tradycje postępowania z dziećmi, kulturowe postawy wobec nich oraz polityczne i ekonomiczne bariery, ogranicza możliwość społecznej inkluzji dzieci” (Jarosz 2012, s. 182).

Bariery te ujawniły się również w trakcie prowadzonych w Częstochowie konsultacji na temat reguł funkcjonowania budżetu obywatelskiego. Wielu uczestników i uczestniczek konsultacji społecznych (warto dodać, że tych, którzy ukończyli już 18. rok życia) wskazywało, iż należy ograniczyć wiek osób mogących składać propozycje do realizacji w ramach budżetu obywatelskiego. Argumenty, które były wysuwane można podzielić na trzy kategorie:

- prawne – trudności w trakcie procesu składania propozycji zadań ze względu na brak zdolności do czynności prawnych (osoby do 13 roku życia) lub ograniczoną zdolność do czynności prawnych (osoby, które ukończyły 13 rok życia) wnioskodawców;
- społeczno-kulturowe – odwoływano się do tradycyjnego modelu struktury społecznej i struktury rodziny (budżet miasta porównywany był do budżetu domowego i decyzji finansowych podejmowanych przez rodziców – osoby dorosłe; przywoływano jako argument polskie przysłowie „Dzieci i ryby głosu nie mają”);
- kompetencyjne – dziecko ze względu na swój wiek nie ma jeszcze takiego zaplecza wiedzy, doświadczeń i umiejętności, by móc sprecyzować swoje potrzeby (wyrażony wielokrotnie w debacie niepokój o pojawienie się „głupich”, „niedojrzałych” pomysłów).

W trakcie prowadzonych konsultacji widoczne było uruchomienie myślenia magicznego, którego emanacją jest przekonanie, iż w dniu przekroczenia przez jednostkę granicy 18 lat staje się ona pełnoprawnym członkiem społeczności, przy czym dzień wcześniej jeszcze nie dysponuje wystarczającymi ku temu dyspozycjami. Niedostrzeżenie przez część uczestników konsultacji procesualnego charakteru „stawania się” w pełni świadomym mieszkańcem,

a wręcz chęć odebrania najmłodszym możliwości uczenia się nowych umiejętności i zdobywania wiedzy w tym zakresie, charakteryzowało ten sposób argumentacji.

Ostatecznie argumenty podnoszone przez „przeciwników” dania jak najszerszego dostępu do zgłaszania propozycji zadań do budżetu obywatelskiego (bez względu na wiek) nie zyskały szerokiego poparcia i do uchwały został wpisany punkt, w którym uprawnienia takie mają „mieszkańcy miasta” (Uchwała 2015). Niewprowadzenie ograniczeń ze względu na wiek wpisuje się w cele ogólne tej formy partycypacji społecznej, jakimi są m.in. (Widawska, Wieczorek 2014, s. 45–46):

- uruchomienie sił tkwiących w społeczności;
- poprawa jakości życia mieszkańców dokonywana przez samych mieszkańców;
- urealnienie oczekiwań mieszkańców;
- umożliwienie dokonania zmian w najbliższym otoczeniu przez samych mieszkańców;
- realizowanie zadań niedostrzeganych przez Urząd Miasta;
- integracja społeczności lokalnej;
- utożsamianie się, identyfikacja z miastem;
- zwiększenie bezpośredniego udziału mieszkańców w procesie decyzyjnym;
- przejrzystość finansów publicznych.

Efektem informowania i konsultowania, również z dziećmi oraz młodzieżą, uchwały dotyczącej budżetu obywatelskiego w Częstochowie było zaniechanie ograniczenia wieku dla osób składających propozycje zadań do realizacji oraz wprowadzenie cenzusu 13 lat dla osób głosujących na propozycje zadań. To dzięki uwzględnieniu opinii najmłodszych mieszkańców miasta każdy częstochowianin może zainicjować proces zmiany, ale co najważniejsze tworzony jest instytucjonalny system wsparcia uczestnictwa dzieci i młodzieży (Hart 1992; Shier 2001; Jarosz 2013).

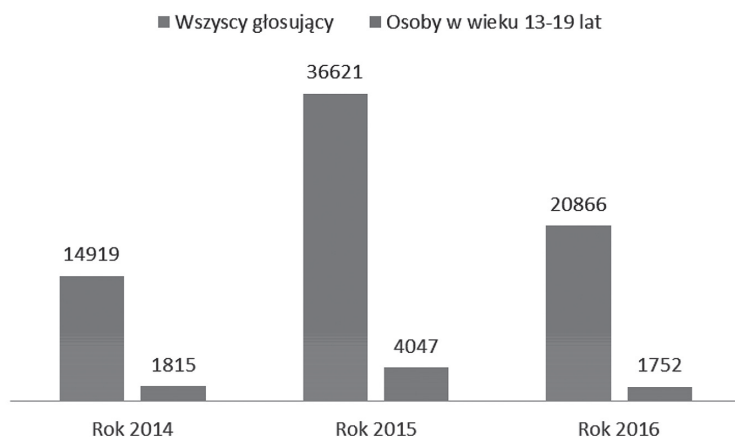
Sukces związany z procesem informowania i konsultowania ważnych społecznie kwestii z osobami młodymi stał się zachętą do włączania młodych do dalszych procesów konsultacyjnych. Po każdej kolejnej edycji budżetu partycypacyjnego odbywa się ewaluacja, w której rokrocznie biorą udział dzieci i młodzież. Wyrażają oni swoje opinie na temat pozytywnych aspektów procesu budżetowego oraz wskazują przestrzenie, w których warto dokonać zmian. Wszystkie zainteresowane osoby mogą przekazać swoje uwagi drogą elektroniczną, za pośrednictwem strony internetowej www.konsultacje.czestochowa.pl oraz wziąć udział w wysłuchaniu publicznym odbywającym się corocznie. Raporty ewaluacyjne są upubliczniane, co daje możliwość zapoznania się z osta-

tecnie przyjętymi rozwiązaniami. Jak wskazują badacze zagadnień związanych z partycypacją młodych (Hart 1992; Jans 2004; Lansdown 2001) informowanie uczestników procesu konsultacyjnego o jego wynikach jest czynnikiem kluczowym dla podtrzymania ich dalszego uczestnictwa.

Również wyniki głosowania na zadania do budżetu partycypacyjnego są szeroko upubliczniane, umożliwiając osobom młodym, które w nim brały udział, dostęp do efektów ich działań.

Współpraca zainicjowana przez dorosłych – mam głos, mam wybór

Młodzi mieszkańcy miasta mogą wziąć udział w głosowaniu na zadania do budżetu obywatelskiego. W tym przypadku cenzus wieku osób uprawnionych został wyznaczony na podstawie uzyskania przez jednostkę ograniczonej zdolności do czynności prawnych i wynosi, jak już wcześniej wspomniano, 13 lat. Efekty tego rozwiązania zostały przedstawione w odniesieniu do udziału osób młodych w procesie głosowania na zadania budżetowe (wykres 1).

Wykres 1. Liczba osób głosujących w budżecie obywatelskim w latach 2014–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z UMCz.

Analizując dane widzimy, iż uczestnictwo osób młodych w głosowaniu jest stosunkowo niskie i kształtuje się na poziomie od 8,4% do 12,2% wszystkich głosujących. Wynikać to może w wielu czynników, wśród których można wymienić:

- niski poziom wiedzy wśród osób młodych na temat możliwości czynnego udziału i podejmowania decyzji dotyczących społeczności lokalnej;

- brak doświadczeń lub też negatywne doświadczenia związane z uczestnictwem i wspólnotowym działaniem (manipulacja, dekoracja, tokenizm);
- nikłe umiejętności analizy swoich potrzeb i generowania różnorodnych pomysłów na ich zaspokojenie;
- powielanie skryptu kulturowego, w którym dzieci są przedmiotem/podmiotem troski ze strony dorosłych, z czego wynika sytuowanie decyzyjności i sprawstwa poza sobą samym.

Wychodząc z tej wstępnej diagnozy przyczyn ograniczonego uczestnictwa osób młodych w budżecie obywatelskim na etapie głosowania warto planować działania informacyjne (powrót do poprzednich szczebli drabiny partycypacji), tak by wspólnie z dziećmi i młodzieżą wypracować strategię działań na rzecz włączenia osób młodych do działania.

Inicjatywa dzieci i młodzieży – mój jest ten kawałek podłogi

Z możliwości faktycznego udziału w życiu wspólnoty samorządowej, jakie zostały stworzone dla najmłodszych w Częstochowie, korzystają sami zainteresowani. W trzech edycjach budżetu obywatelskiego wnioski złożone przez osoby poniżej 18. roku życia stanowiły od 0,5% do 1,5% w roku 2016 wszystkich zgłoszonych pomysłów. Fakt pojawienia się propozycji opracowanych przez osoby niepełnoletnie wskazuje na gotowość i chęć tej części społeczności lokalnej do udziału w życiu społecznym oraz współdecydowania o najbliższym otoczeniu. Przygotowane przez dzieci i młodzież propozycje zadań do realizacji w ramach budżetu obywatelskiego dotyczyły między innymi:

- utworzenia parku sportu i rekreacji w jednej z dzielnic miasta;
- zbudowania karmników dla wiewiórek w parku miejskim;
- nadawania audycji oraz muzyki z głośników w Alejach NMP;
- budowy placu aktywności ruchowej dla mieszkańców dzielnicy oraz społeczności szkolnej jednej z częstochowskich szkół ponadgimnazjalnych;
- zakupu łodzi żaglowej z przyczepą dla Harcerskiej Drużyny Wodnej;
- zakupu kamizelek ratunkowych dla harcerzy i zuchów;
- budowy boiska do siatkówki plażowej;
- budowy placu zabaw;
- zamontowania w tramwajach przycisków do otwierania drzwi.

Propozycje złożone przez młodych mieszkańców i mieszkanki Częstochowy, wbrew obawom osób dorosłych, są pomysłami wskazującymi na umiejętność dostrzegania potrzeb społecznych. Wszystkie przedstawione idee, a szczególnie argumenty podnoszone w uzasadnieniu wniosku, ukazują umie-

jętność szerszego spojrzenia na swoje otoczenie i uwzględnianie potrzeb różnych grup. Ta zdolność do łączenia różnych perspektyw i odmiennych punktów widzenia jest szczególnie widoczna w analizowanych propozycjach zadań. Poniżej zaprezentowane są przykładowe szczegółowe opisy zadań wraz z uzasadnieniem potrzeby społecznej (w cytowanych poniżej uzasadnieniach skróty pochodzą od autorki, styl i pisownia oryginalne):

- „Zamontowanie w tramwajach przycisków do otwierania drzwi przez pasażerów. [...] Zalety: – nie wszystkie drzwi się niepotrzebnie otwierają; – zimą nie ucieka ciepło z pojazdu”;
- „W mieście brakuje miejsca, w którym można by na otwartej przestrzeni spokojnie spędzić wieczór. Jeśli już, to często są to lokalizacje nie- zbyt bezpieczne ze względu na mały ruch panujący w otoczeniu. Właściwie trudno znaleźć przestrzeń, w której w godzinach wieczornych można trafić na większą ilość osób. [...] Całe przedsięwzięcie ma na celu wyciągnąć ludzi z ich domów, sprawić, by mogli również spędzić miło wieczór na otwartej przestrzeni w przyjaznej i bezpiecznej atmosferze. Nadawanie muzyki (lecz również audycji informacyjnych) sprawiłoby, że klimat tego miejsca zmieniłby się na lepsze. Wprowadziłoby to niepowtarzalny i nadzwyczajny nastrój, który wyciągałby ludzi z domów, choćby z ciekawości. Tym samym liczba osób w pobliskich kawiarniach/restauracjach zwiększyłaby się, co ma pozytywny skutek dla właścicieli i dla miasta. Analogicznie z bezpieczeństwem. Im więcej osób, tym mniejsza szansa na to, że będą się tam dziać niepożądane incydenty. Uzyskać to można przy pomocy głośników, które obecnie znajdują się w Alejach [...]. Potrzebne jest też miejsce, z którego będzie można kontrolować co jest nadawane (lub jeśli takowe jest, przydałoby się je reaktywować)”;
- „Street workout, deskorolka, squash to coraz popularniejsze sporty, które zyskują nowe grono pasjonatów. Niestety w tak dużej dzielnicy jak Stradom nie ma miejsca, gdzie młodzi ludzie mogliby poświęcić się swoim niecodziennym pasjom. Zazwyczaj muszą oni dojeżdżać do innych dzielnic Częstochowy. Nie możemy zapomnieć również o seniorach, którzy narzekają na brak stałego miejsca do spacerów z wnuczkami oraz zwyczajnego wypoczynku [...]”.

W każdym z zacytowanych uzasadnień znajdujemy perspektywę empatycznego wglądu w otaczającą młodych rzeczywistość. Przywoływane we wnioskach argumenty odwołują się do zysków wspólnoty (miasta, osób starszych, wszystkich pasażerów komunikacji miejskiej). Ten socjocentryczny punkt widzenia i swoista wrażliwość społeczna są wyznacznikami afiliacji młodego po-

kolenia. Cel, którym jest włączenie dzieci i młodzieży w faktyczne uczestnictwo w życiu społecznym przynosi zysk dla całej społeczności.

Jeszcze inną perspektywę spojrzenia na najbliższe otoczenie zaprezentowała ośmioletnia mieszkanka Częstochowy, która w 2015 roku zgłosiła projekt budowy karmników dla wiewiórek w jednym z miejskich parków.

Przygotowany przez wnioskodawczynię projekt zawierał uzasadnienie ze wskazaniem zysków społecznych, opis wykorzystania obiektu oraz rysunek poglądowy. W tym projekcie widzimy szeroki punkt widzenia, z uwzględnieniem ekosystemu, który niestety nieczęsto towarzyszy osobom dorosłym w ich działaniach. To kolejny powód, dla którego warto włączać optykę dzieci do działań społecznych – ich umiejętność innego spojrzenia na rzeczywistość, innego od spojrzenia dorosłych, nie tylko wzbogaca dyskurs, ale daje możliwość realizacji ważnych dla społeczności zadań (Lansdown 2001). Po weryfikacji formalno-prawnej projekt karmników dla wiewiórek został poddany pod głosowanie. Zyskał on ogólnopolską sławę, poparcie mieszkańców miasta i został, jako pierwszy i dotąd jedyny wniosek złożony przez osobę poniżej 18. roku życia, skierowany do realizacji.

Liczba wniosków składanych przez dzieci oraz młodzież jest niska i można przypuszczać, iż bez dodatkowych akcji edukacyjno-informacyjnych nadal pozostanie na tym poziomie.

Il. 2. Autorka projektu „Karmnik dla wiewiórek” i efekt decyzji mieszkańców – zrealizowany projekt
Źródło: <http://czestochowa.wyborcza.pl/czestochowa/51,48725,21043372.html?i=4> (10.01.2017).

Współpraca zainicjowana przez dzieci i młodzież – małe wielkiego początki

Jedną z zasad przyjętych w częstochowskim budżecie obywatelskim jest współpraca ze strony wydziałów odpowiedzialnych merytorycznie za realizację projektu z wnioskodawcą. Mamy tu do czynienia z najwyższym szczeblem partycypacji wskazanym w modelu uczestnictwa R.A. Harta. Inicjatywa osoby młodej jest urzeczywistniana razem z osobami dorosłymi, a wszystkie decyzje kluczowe są podejmowane wspólnie i w porozumieniu.

Tak też była realizowana koncepcja młodej mieszkanki Częstochowy, a efekt końcowy jest zachętą do podejmowania podobnych inicjatyw dla kolejnych pomysłodawców.

Wnioski końcowe

Analizowany przypadek częstochowskiego budżetu obywatelskiego wskazuje na wagę wprowadzania rozwiązań systemowych wspierających partycypację dzieci i młodzieży. W strukturze i procedurach, które regulują ten proces wprost wpisane jest uczestnictwo młodych. Ma to niewątpliwie również znaczenie symboliczne – dzieci i młodzież są równoprawnymi mieszkańcami miasta – to komunikat, który płynie z uchwały o budżecie partycypacyjnym. Kolejna kwestia to malejąca liczba aktywności, w których uczestniczą dzieci i młodzież. Maleje ona wraz ze „wspinaniem” się po kolejnych szczeblach drabiny partycypacji. Odwołując się do koncepcji Harry’ego Shiera (2001) warto zadać pytanie czy jesteśmy, my osoby dorosłe, otwarci na faktyczne uczestnictwo młodych?, czy jesteśmy gotowi na dzielenie się władzą z dziećmi? W analizowanym przypadku mamy do czynienia z początkową gotowością, która kiedy zostanie zinternalizowana przez wszystkich uczestników życia społecznego może z czasem zaowocować większą liczbą inicjatyw, autorstwa osób młodych, a do których realizacji zostaną zaproszone osoby dorosłe. Daje to w efekcie możliwość faktycznego ich współdziałania i działania na rzecz społeczności lokalnej, a co za tym idzie w skali makro: podejmowania jakościowo lepszych decyzji, wzmacniania demokracji i lepszego jej rozumienia oraz efektywnej realizacji praw dziecka (Lansdown 2001). Cele te wpisują się w misję działań pedagogicznych jaką jest „przywrócenie godności człowiekowi i uprawnienie jego autonomii” (Pilch, Lalak 2009, s. 514). Przyrodzonej godności ludzkiej przynależnej każdemu bez względu na wiek, płeć, stopień sprawności czy też inne cechy wyróżniające go z grupy. Godno-

ści, z której wynikają prawa i wolności człowieka oraz autonomii wyznaczającej obszar samodzielności jednostki i dającej jest możliwość doświadczenia poczucia sprawstwa. Sprawstwa, które ma kreacyjny charakter, odkrywa nowe obszary do działania i kształtowania społecznej przestrzeni jednostki (Archer 2013). Ważne jest jednak wykonanie pierwszego kroku w górę drabiny uczestnictwa.

Analizując problematykę włączenia najmłodszych do działania na rzecz społeczności lokalnej za pośrednictwem budżetu obywatelskiego, wychodzę z perspektywy, którą wprowadziła do pedagogiki społecznej Helena Radlińska (1947, 1961) mówiąc o oddolnym tworzeniu środowiska społecznego i budzeniu sił tkwiących w jednostkach, a którą przywołuje w swoich pracach na temat partycypacji dzieci i młodzieży R.A. Hart (1992, s. 14). Mamy tu do czynienia z sytuacją umożliwienia młodym ludziom aktywnego doświadczenia świata i kształtowania swojej tożsamości jako członków wspólnoty (Namiuk 2007). Uczestniczenie w procesach decyzyjnych na poziomie lokalnym pozwala na budowanie identyfikacji z grupą (jestem mieszkańcem/mieszkanką) oraz, co nie pozostaje bez znaczenia dla dalszej aktywności młodych, jest swobodną edukacją obywatelską. Dzieci uczą się na konkretnym przykładzie czym jest demokracja i jak ważne w tym systemie są umiejętności werbalizacji potrzeb, negocjowania sposobów ich zaspokajania oraz wypracowywania rozwiązań uwzględniających interesy zarówno grup większościowych, jak i mniejszościowych.

Wyznacznikami procesu wychowawczego są między innymi empatia, zaufanie oraz nadzieja (Pilch, Lalak 2009). W trakcie aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym, do którego okazję daje budżet obywatelski, młodzi ludzie mają możliwość doświadczenia tych wymiarów relacji z innymi członkami wspólnot, w których funkcjonują. Rozumiejąca postawa wobec współmieszkańców (definiowanych szeroko m.in. w kontekście ekologii głębokiej) i ich potrzeb, umiejętność dostrzegania problemów w swoim najbliższym otoczeniu oraz umiejętność kreatywnego podejścia do ich rozwiązywania, to kompetencje niezbędne, by uczestniczyć w procesie partycypacji, a które młodzi nabywają na drodze uczestnictwa w życiu społecznym. Podobnie rzecz się ma z zaufaniem, które buduje się w trakcie społecznych interakcji i jest weryfikowane na drodze ustalania zasad współżycia. „Ontologiczne bezpieczeństwo człowiek może uzyskać dzięki nadziei, rozumianej jako narzędzie formowania odpowiedzialnej postawy wobec świata, opartej na zasadach racjonalnego działania i regułach prakseologii, której elementami składowymi mogą stać się optymizm, wiara w sens podejmowania trudu pedagogicznego, praca nad sobą, kreatywność, budowanie dobrych relacji z innymi” (Pilch, Lalak 2009, s. 516). Warto-

ści te są realizowane m.in. na drodze uczestniczenia w działaniu społecznym. „Działacze i działania społeczne są wzorem przeciwnym do procesu marginalizacji i wykluczenia – są elementem działania włączającego, poszukującego rozwiązań zagrożenia wykluczeniem i czynników je wywołujących, działania aktywizującego oraz zaangażowanego w rzeczywistość społeczną” (Naumiuk 2014, s. 43). Dając zatem możliwość młodym ludziom czynnego uczestniczenia w realnej aktywności, w omawianym przypadku na poziomie budżetu obywatelskiego, tworzymy przestrzeń społecznej inkluzji i odrodzenia się wspólnot lokalnych (Putnam 2008). Można też spojrzeć na ten proces jako na działanie o charakterze profilaktycznym, w którym udział jest swoistą szczepionką chroniącą najmłodszych przed marginalizacją i wykluczeniem. Potencjalny zysk w wymiarach jednostkowym i społecznym jest trudny do przecenienia.

Literatura

- Archer M.S. (2013), *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków.
- Aries P. (2010), *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w czasach ancien régime'u*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Arnstein S.R. (2012), *Drabina partycypacji*, [w:] *Partycypacja. Przewodnik „Krytyki Politycznej”*, Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Bogunia-Borowska M. (red.) (2015), *Odpowiedzialność*, [w:] *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Cabannes Y. (2004), *72 Frequently Asked Questions about Participatory Budgeting*, United Nations Human Settlements Programme, Nairobi.
- Cockburn T. (2013), *Rethinking Children's Citizenship*, Palgrave MacMillan, Basingstoke.
- Creswell J.W. (2013), *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Fajerman L., Treseder P. (1997), *Empowering Children and Young People. Promoting Involvement in Decision-Making*, Children's Rights Office and Save the Children, London.
- Freeman M. (2007), *Prawa człowieka*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Hart R.A. (1992), *Children's Participation. From Tokenism to Citizenship*, Innocenti Essays, 4, UNICEF, Florence.
- Jans M. (2004), *Children as citizens. Towards a contemporary notion of child participation*, „Childhood”, Vol 11(1), s. 27–44.
- Jarosz E. (2012), „Uczestnictwo dzieci” – idea i jej znaczenie w przełamywaniu wykluczenia społecznego dzieci, „Chowanna”, 1, s. 179–191.
- Jarosz E. (2013), *Společne wykluczenie i dyskryminacja dzieci – marginalizowany obszar nierówności społecznych*, „Studia Edukacyjne”, 24, s. 89–101.
- Juszczyk S. (2013), *Badania jakościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Konwencja o prawach dziecka*, Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526.
- Korczak J. (2012), *Prawo dziecka do szacunku*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa.
- Lansdown G. (2001), *Promoting Children's Participation in Democratic Decision-Making*, UNICEF, New York.

- Lansdown G. (2011), *Every Child's Right to be Heard. A Resource Guide on the UN Committee on the Rights of the Child General Comment No. 12*, UNICEF, Save the Children, London.
- Lockyer A. (2008), *Education for Citizenship: Children as Citizens and Political Literacy*, [w:] *Children and Citizenship*, Invernizzi A., Williams J. (red.), SAGE Publications Ltd, London.
- Milne B. (2015), *Rights of the Child: 25 Years After the Adoption of the UN Convention*, Children's Well-Being: Indicators and Research 11, Springer International Publishing, Switzerland.
- Naumiuk A. (2007), *Uczestnictwo społeczne młodzieży. Możliwości działań – opinie i postawy*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń.
- Naumiuk A. (2014), *Edukacja – partycypacja – zmiana w doświadczeniach i wyobrażeniach działaczy lokalnych (animatorów społecznych)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Novy A., Leubolt B. (2005), *Participatory Budgeting in Porto Alegre: Social Innovation and the Dialectical Relationship of State and Civil Society*, „Urban Studies”, Vol. 42, No. 11, s. 2023–2036.
- Osiatyński W. (2011), *Prawa człowieka i ich granice*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Parkes A. (2013), *Children and International Human Rights Law. The Right of the Child to be Heard*, Routledge, New York.
- Pilch T., Lalak D. (2009), *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesności*, [w:] *Pedagogika społeczna w Europie Środkowej, stan obecny i perspektywy*, Instytut Studiów Interdyscyplinarnych, Brno.
- Putnam R.D. (2008), *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Radlińska H. (1947), *Oświata dorosłych. Zagadnienia. Dzieje. Formy. Pracownicy. Organizacja*, Ludowy Instytut Oświaty i Kultury, Warszawa.
- Radlińska H. (1961), *Pedagogika społeczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Shier H. (2001), *Pathways to Participation: Openings, Opportunities and Obligations. A New Model for Enhancing Children's Participation in Decision-making, in line with Article 12.1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child*, „Children & Society”, Vol. 15, s. 107–117.
- Sintomer Y., Herzberg C., Allegretti G. i in. (2013), *Participatory Budgeting Worldwide – Updated Version. Study*, Global Civic Engagement, Bonn.
- Stake R.E. (2009), *Jakościowe studium przypadku*, [w:] *Metody badań jakościowych*, t. 1, Denzin N.K., Lincoln Y.S. (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Stern R. (2006), *The Child's Right to Participation – Reality or Rhetoric?*, Uppsala University, Uppsala.
- Śliwerski B. (2015), *O konieczności powrotu do subsydiarnej roli państwa w publicznej edukacji szkolnej dzieci i młodzieży*, „Pedagogika Społeczna”, XIV, nr 3(57), s. 17–51.
- Uchwała nr 63.IX.2015 Rady Miasta Częstochowy z dnia 19 marca 2015 r. w sprawie tworzenia budżetu obywatelskiego.*
- Wampler B. (2007), *A Guide to Participatory Budgeting*, [w:] *Participatory Budgeting*, A. Shah (red.), World Bank, Washington.
- Widawska E. (2009), *Różne drogi dążenia do szczęścia*, [w:] *Szanse i bariery rozwoju człowieka*, Widawska E., Jagieła J. (red.), Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa.
- Widawska E., Wieczorek Z. (2014), *Metody prowadzenia konsultacji społecznych*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa.

- Widawska E., Wieczorek Z., Wierny A. (2015), *Aktywność lokalna w teorii i praktyce. Przypadek częstochowskiego budżetu obywatelskiego*, Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa.
- Wong N.T., Zimmerman M.A., Parker E.A. (2010), *A Typology of Youth Participation and Empowerment for Child and Adolescent Health Promotion*, „American Journal of Community Psychology”, Vol. 46(1–2), s. 100–114.
- Wysocka E. (2013), *Jakość życia młodego pokolenia – wyzwania i zagrożenia (wybiórcze peregrynacje teoretyczne i empiryczne*, [w:] *Pedagogika społeczna wobec zmian przestrzeni życia społecznego*, Danilewicz W., Sobecki M., Sosnowski T. (red.), Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Ziółkowski M. (2015), *Współpraca*, [w:] *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości*, Bogunia-Borowska M. (red.), Wydawnictwo Znak, Kraków.

Źródła internetowe

- Baiocchi G. (2016), *Participation, Activism, and Politics: The Porto Alegre Experiment and Deliberative Democratic Theory*, <http://www.ssc.wisc.edu/~wright/baiocchi.pdf> (data pobrania: 25.11.2016).
- Wygrajmy sobie miasto – czyli nauka przez doświadczenie*, <http://konsultacje.czystochowa.pl/?p=9559> (data pobrania: 10.02.2017).